

УДК 947.083+656.885

О. В. Федорченко

**ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНІ ОЩАДНІ КАСИ
ОДЕСЬКОГО ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНОГО ОКРУГУ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

На сучасному етапі розвитку національної економіки велике значення надається механізмам організації заощаджень громадян. Вважається, що організовані форми заощаджень є частиною економічних процесів держави і виступають в якості головного джерела внутрішніх ресурсів відновлення і розвитку національної економіки. Тому даний аспект є актуальним для вивчення історичного досвіду розвитку форм і методів заощаджень.

Проблема розвитку ощадної справи Російської імперії привертає увагу російських й українських істориків, економістів [1; 2; 3; 4; 5]. У їхніх працях основна увага приділена фінансовим показникам роботи ощадних установ Російської імперії або окремих регіонів у цілому. Натомість діяльність поштово-телеграфних ощадних кас подається фрагментарно. Звідси випливає, що винесена у заголовок статті тема ще не стала предметом окремого дослідження. В межах розвідки автор ставить за мету висвітлити організацію, основні умови роботи поштово-телеграфних ощадних кас, роль поштово-телеграфних ощадних кас Одеського поштово-телеграфного округу (далі ОПТО) у системі поштово-телеграфних ощадних кас Російської імперії.

Наприкінці ХІХ ст. поштово-телеграфні і поштові установи Російської імперії взяли на себе ще одну важливу функцію – заощаджувати кошти населення через дію ощадних кас. Однак Росія у цій справі лише переймала досвід інших європейських країн. Першим надала великого значення такій діяльності Великобританія, поштові ощадні каси почали функціонувати тут з 1861 р. [6, с. 92]. Згодом у зручностях ощадних кас при установах зв'язку переконалися й в інших західноєвропейських країнах, де вони швидко поширилися. У той же час у Росії діяли ощадні каси Держбанку, проте правила їхньої роботи породжували масу незручностей для клієнтів, особливо для сільського населення [7, с. 551, 554].

Усі спроби царського уряду початку 80-х років ХІХ ст. використати поштові установи у цій справі провалилися. Корінь проблеми містився у тому, що за зразок бралися поштові ощадні каси Великобританії, де діяв інший принцип – поштові установи стовідсотково завідували заощадженнями. У Російській імперії вже існували ощадні каси Держбанку, тому поштові установи, зрозуміло, не могли стати самостійними інституціями в ощадних операціях [8, с. 119]. З метою вивчити досвід країн у відповідній справі та не допустити

прикрих помилок, оскільки справа доручалася непрофесіоналам, міністерства фінансів і внутрішніх справ відрядили своїх чиновників до Західної Європи [9, с. 42]. Наслідком чого стало рішення – поштові і поштово-телеграфні установи повинні відігравати роль посередника між населенням і ощадними касами Держбанку [8, с. 119].

У результаті прийняття цієї концепції, 26 червня 1889 р. імператор Олександр III затвердив проект «Тимчасових правил» для поштово-телеграфних ощадних кас, які дублювали статті Статуту ощадних кас [10, с. 355–356]. Діяльність поштово-телеграфних кас регулювалася «Інструкцією про діяльність поштово-телеграфних кас», яка вступила у дію з першого січня 1896 р. «Наказ поштово-телеграфним каса́м», оголошений першого січня 1902 р., визначав принципи функціонування кас до 1917 р. Звісно, за період існування поштово-телеграфних кас виходили й інші нормативно-правові документи, проте вони лише коригували вищезазначені правила [9, с. 48].

З першого листопада 1889 р. розпочинається відлік роботи перших поштово-телеграфних ощадних кас [9, с. 41]. Принципи реєстрації вкладення на книжку поштово-телеграфних ощадних кас відбувалися за прикладами діяльності ощадних кас установ зв'язку Франції та Бельгії: в книжку клеювали марку, відповідну сумі вкладу [8, с. 120]. Спочатку сума рахунку однієї книжки могла становити від 25 коп. до 1000 руб. [10, с. 355–356]. Одночасно одноразові вкладення і видачі не могли перевищувати 10 руб. Механізм перерахунку коштів передбачав таке: після заяви про знімання коштів із рахунку вкладником поштово-телеграфна ощадна каса виписувала відповідну суму із центральної каси Міністерства фінансів, і лише після визначеного проміжку часу вона видавалася на руки вкладнику [8, с. 120]. Зрозуміло, що і розмір суми, і час не завжди задовольняли клієнтів, особливо німецьких. Тому уряд почав вносити конструктивні проекти. З 1895 р. розмір видачі почали підвищувати – у цей рік він становив 25 руб. і поступово зростав до 200 руб., а деякі каси згодом видавали значно більші суми [8, с. 120; 9, с. 49]. Спростили також процедуру переказу грошей – з кінця XIX ст. суму вже не виписували із центральної установи, а брали з ресурсів власної каси або каси найближчих установ.

Із самого початку діяльності поштово-телеграфних кас встановили 4% річний відсоток прибутку. Однак, апелюючи труднощами підрахунків і надання зручностей вкладникам, з 1894 р. відсоток зменшили до 3,6%, що відповідало середньостатистичному комерційному року [8, с. 121].

Очевидно, що нові операції при установах зв'язку вимагали і відповідної підготовки персоналу. Тому наприкінці XIX ст. до курсу навчання поштово-телеграфних чиновників додали дисципліну «Правила операцій по ощадним каса́м» [11, арк. 85]. Між тим, це мало ще й практичну мету – протидіяти махінаціям з ощадними книжками, які мали місце практично з часу організації поштово-телеграфних ощадних кас. Одночасно начальники установ зобов'язані були пропагувати вигоди

поштово-телеграфних ощадних кас серед населення і тим самим збільшувати кількість вкладників [12, арк. 10 і зв.; 13, арк. 6]. Разом з тим, у роки російсько-японської і Першої світової війни поштово-телеграфні каси паралельно з установами зв'язку виконували важливу функцію – приймали пожертви з боку населення для допомоги фронту [14, арк. 73].

Глибше зрозуміти суть діяльності поштово-телеграфних кас імперії, та ОПТО (складався з Таврійської і Херсонської губерній) зокрема, допоможуть матеріали статистики. Так, аналіз матеріалів дозволяє зробити висновок, що серед усіх видів ощадних кас Російської імперії поштово-телеграфні займали вагоме місце. Так у 1890 р. їхня кількість становила 62,7% від загальної кількості ощадних кас імперії, у 1915 р. відсоток зріс до 67,5% (тут і далі підрахунки автора. – *О. Ф.*). Крім того, у 1914 р. більша половина всіх вкладників ощадних кас приходилася саме на поштово-телеграфні, сума вкладів поштово-телеграфних ощадних кас становила 1/3 від загального масиву вкладів ощадних кас. Це досягалось активним відкриттям поштово-телеграфних кас при установах зв'язку. У 1890 р. тільки 30,5% установ Головного управління пошт і телеграфів мали ощадні каси, а в 1913 р. – уже 63% [9, с. 47].

З матеріалів статистики стає зрозумілим, що основну масу поштово-телеграфних ощадних кас відкрили у п'ятиріччя 1890–1895 рр. (так з 1889 р. до 1895 р. кількість поштово-телеграфних ощадних кас зросла у 18,4 рази, а з 1895 р. до 1915 р. – лише у 2,2 рази) [15, с. 458–459; 16, с. 838]. Такі відносно короткі строки і темпи розширення мережі нашттовхують на думку про прибутковість справи для державної скарбниці. До речі, ОПТО мав вищі показники за загальноімперські щодо забезпечення установ ощадними касами. У 1895 р. по ОПТО він становив 91,7% по імперії – 75,6%, у 1913 р. відповідно 96,5% і 63% [17, арк. 574; 15, с. 458; 18, с. 730–731]. На думку автора, така ситуація обумовлювалася більш динамічним економічним розвитком губерній порівняно з показниками по імперії.

Одночасно матеріали статистики засвідчують значну роль поштово-телеграфних ощадних кас ОПТО серед інших поштово-телеграфних округів. Так за кількістю установ він займав перші місця в імперії (це при умові, що столичні поштамти рахувалися окремо від поштово-телеграфних округів). У 1895 р. по ОПТО нараховувалося 133 поштово-телеграфні ощадні каси (4,38% від загальної кількості поштово-телеграфних кас, п'яте місце за кількістю серед 35 поштово-телеграфних округів, а в 1913 р. відповідно 5,02% і друге місце) [15, с. 458–459; 18, с. 730]. Дещо інша ситуація спостерігалася з ощадними операціями: вкладами і видачею коштів (див. табл. 1) (складена автором за [15, с. 458; 18, с. 730; 19, с. 528]). З аналізу матеріалів таблиці видно, що наприкінці XIX ст. – у першому десятилітті XX ст. поштово-телеграфні ощадні каси ОПТО в зазначених операціях займали перше – друге місця, проте з

другого десятиліття вони змістилися на 5–6 позиції. Останнє частково пов'язано як із зменшенням темпу зростання обсягів операцій, так і з розширенням діяльності у цій сфері інших поштово-телеграфних округів.

Неможливо обійти увагою той факт, що провідну роль у справі ощадних операцій в ОПТО відіграла Одеська поштова контора. У 1910 р. при ній нараховувалося 24 тис. особистих рахунків, здійснила до 90 тис. операцій (26% від всіх операцій ОПТО) і мала до трьох млн. руб. залишку [20, с. 50].

Таблиця 1

Операції поштово-телеграфних ощадних кас Російської імперії
наприкінці XIX – на початку XX ст.

	Роки					
	1895		1908		1913	
	К-ть операцій	Сума у тис. руб.	К-ть операцій у тис.	Сума у тис. руб.	К-ть операцій у тис.	Сума у тис. руб.
	Вклади коштів					
ОПТО, (%), /місце за к-тю/	–	2634,6, (8,88), /1/	175,5, (7,32), /2/	9629,3, (6,24), /2/	213,9, (5,27), /5/	10578,4, (4,18), /6/
По імперії	–	29652,8	2395,8	154315,4	4059,2	253267
	Видача коштів					
ОПТО, (%), /місце за к-тю/	–	733,3, (7,29), /1/	150,2, (7,42%), /2/	6627, (7,32), /2/	162,7, (5,04), /5/	6256,4, (3,99), /5/
По імперії	–	10053,3	2023,1	90545,1	3227,7	156883

Таким чином, установи зв'язку відіграли важливу роль для ощадної справи імперії та стали своєрідним способом накопичення капіталу в першу чергу в сільській місцевості без банківських установ. Разом з тим, вони дали більший доступ державі користуватися заощадженими коштами підданих. Одночасно ОПТО займав перші місця в країні за розвитком і діяльністю поштово-телеграфних ощадних кас. Така ситуація стала закономірним явищем динамічного економічного розвитку Таврійської і Херсонської губерній. Вагоме місце займали та, відповідно, показували високі результати діяльності ощадної справи серед установ округу контори і відділення зв'язку м. Одеси.

Список використаної літератури

1. **Петров Ю. А.** Сберегательное дело в России: Вехи истории / Ю. А. Петров, С. В. Калмыков. – М.: К.И.Т., 1995. – 235 с.
2. **Морозан В. В.** История сберегательных касс в императорской России. СПб.: Соларт, 2007. – 252 с.
3. **Кашин Ю. И.** Развитие сберегательной

системы в дореволюционной России / Ю. И. Кашин // Банковские услуги. – 2001. – № 2. – С. 19. 4. **Становлення і розвиток ощадної справи в Україні (друга половина XVIII – початок XXI ст.): Монографія** / [за ред. Т. С. Смовженко]. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 216 с. 5. **Гай-Нижник П. П.** Державні ощадні каси УНР: принципи роботи і невдала спроба реформи (1918 р.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XVI. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 391–396. 6. **Юбилей почтовых сберегательных касс** // Почтово-телеграфный журнал (далі – ПТЖ) (отдел неофициальный). – 1912. – Январь. – С. 92–93. 7. **Шевченко П.** Почтовые сберегательные кассы / П. Шевченко // Сборник распоряжений по Главному управлению почт и телеграфов. – 1887. – №17. – С. 547–554. 8. **Соколов Н. И.** Почта и телеграф в XIX столетии / Н. И. Соколов // Министерство внутренних дел. Исторический очерк. 1802–1902. – [Приложение второе]. – СПб.: Типография министерства внутренних дел, 1902. – С. 1–123, [V] с. 9. **Двадцатипятилетние почтово-сберегательных касс** // Почтово-телеграфный журнал (отдел неофициальный). – 1915. – Январь-февраль. – С. 41–58. 10. **Временные правила о почтово-телеграфных сберегательных кассах** // Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб.: Гос. Тип-фия, 1891–. – Т. IX. 1889. – С. 355–357. 11. **Державний архів Херсонської області** (далі – ДАХО), ф. 237, оп. 1, спр. 47. 12. **Державний архів Миколаївської області**, ф. 87, оп. 1, спр. 154. 13. **ДАХО**, ф. 82, оп. 1, спр. 236. 14. **ДАХО**, ф. 82, оп. 1, спр. 33. 15. **Ведомость оборотов почтово-телеграфных сберегательных касс за 1896 г.** // ПТЖ (отдел официальный). – 1896. – № 28. – С. 458–459. 16. **Ведомость об оборотах почтово-телеграфных сберегательных касс за 1914 г.** // ПТЖ (отдел официальный). – 1915. – № 48. – С. 838. 17. **Державний архів Одеської області**, ф. 307, оп. 7, спр. 97. 18. **Ведомость об оборотах почтово-телеграфных сберегательных касс за 1913 г.** // ПТЖ (отдел официальный). – 1914. – № 50. – С. 730–731. 19. **Ведомость о численности и оборотах почтово-телеграфных сберегательных касс за 1908 г.** // ПТЖ (отдел официальный). – 1909. – № 30. – С. 528–529. 20. **Обзор Одесского градоначальства за 1910 г.** – Одесса: Типография А. Шульце, 1911. – 64 с.

Федорченко О. В. Поштові-телеграфні ощадні каси Одеського поштово-телеграфного округу наприкінці XIX – на початку XX ст.

У статті розглянуто деякі аспекти розвитку поштово-телеграфних ощадних кас Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Основна увага приділена показникам діяльності поштово-телеграфних ощадних кас Одеського поштово-телеграфного округу. Автором показано, що поштово-телеграфні ощадні каси Одеського поштово-телеграфного округу займали перші місця в імперії за показниками

діяльності ощадної справи. Така ситуація стала можливою завдяки динамічному економічному розвитку Таврійської і Херсонської губерній.

Ключові слова: поштово-телеграфні ощадні каси, Одеський поштово-телеграфний округ, заощадження.

Федорченко О. В. Почтово-телеграфные сберегательные кассы Одесского почтово-телеграфного округа в конце XIX – в начале XX вв.

В статье рассматриваются некоторые аспекты развития почтово-телеграфных сберегательных касс Российской империи в конце XIX – в начале XX вв. Основное внимание уделено показателям деятельности почтово-телеграфных сберегательных касс Одесского почтово-телеграфного округа. Автором показано, что почтово-телеграфные сберегательные кассы Одесского почтово-телеграфного округа занимали первые места в империи по показателям деятельности сберегательного дела. Такая ситуация стала возможной в связи с динамическим экономическим развитием Таврической и Херсонской губерний.

Ключевые слова: почтово-телеграфные сберегательные кассы, Одесский почтово-телеграфный округ, сбережения.

Fedorchenko O. Postal-Telegraphic Savings Banks of Odessa Postal-Telegraphic District in the End of XIX – Early XX cent.

The some aspects of development of post-telegraphic savings banks of the Russian Empire at the end of XIX – at the beginning of the XX centuries are considered in this article. The main attention is given to indicators of activity of post post-telegraphic savings banks of the Odessa post post-telegraphic district. It is shown by the author that post-telegraphic savings banks of the Odessa post-telegraphic district took the first places in the Empire according to indicators of activity of savings business. Such situation became possible in connection with dynamic economic development of Taurian and Kherson provinces.

Keywords: postal-telegraphic savings banks, Odessa postal-telegraphic district, savings.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.

Рецензент – к. психол. н., доц. Швидкий В. О.